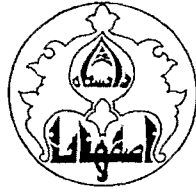

۱۰۹۹۰۵

دانشگاه اصفهان

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه الهیات

پایان نامه‌ی کارشناسی ارشد رشته‌ی الهیات گرایش فلسفه و کلام اسلامی

قرائت‌های مختلف از متون دینی (از نظر جوادی آملی و مجتهد شبستری)

استاد راهنما:

دکتر محمد بیدهندی

استاد مشاور:

دکتر جعفر شانظری

پژوهشگر:

حامد رضایی

۱۳۸۷ / ۹ / ۲۳

تیرماه ۱۳۸۷

۱۰۶۹۰۵

کلیه حقوق مادی مترتب بر نتایج مطالعات، ابتکارات و نوآوری
های ناشی از تحقیق موضوع این پایان نامه متعلق به دانشگاه
اصفهان است.

دانشگاه اصفهان

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه الهیات

پایان نامه‌ی کارشناسی ارشد رشته‌ی فلسفه و کلام اسلامی گرایش فلسفه اسلامی

آقای حامد رضایی تحت عنوان

قراوت‌های مختلف از متون دینی (از نظر جوادی آملی و مجتهد شبستری)

در تاریخ ۱۳۹۰/۰۷/۲۰ توسط هیأت داوران زیر بررسی و با درجه ... مجاز ... به تصویب نهایی رسید.

۱- استاد راهنمای پایان نامه	دکتر محمد بیدهندی	با مرتبه‌ی علمی استادیار امضا
۲- استاد مشاور پایان نامه	دکتر جعفر شانظری	با مرتبه‌ی علمی استادیار امضا
۳- استاد داور داخل گروه	دکتر ...	با مرتبه‌ی علمی ... امضا
۴- استاد داور خارج از گروه	دکتر ...	با مرتبه‌ی علمی ... امضا

امضای مدیر گروه

حمد مخصوص خدای سبحان است که توانایی فراگیری علم را در خلقت انسان قرار داد. اما چه زمان باشد که بنده‌ای قدر مخلوق خدا را نداند و حمد خدا را گوید.

و اکنون که با لطف و عنایت پروردگار بکنا توفیق انجام این پایان‌نامه را یافته‌ام. بر خود لازم می‌دانم از تمامی عزیزانی که در این راه مرا یاری نموده‌اند. سپاسگزاری نمایم. گرچه زبان قاصر است و قلم ناتوان.

از پدر و مادر عزیز و مهربانم که وجودم را آرامش بخشیدند. قدردانی می‌نمایم. از زحمات بی‌دریغ استاد عزیز و مهربانم جناب آقای دکتر محمد بیدهندی که علی‌رغم حجم کاری فراوان اینجانب را از راهنمایی‌های سودمند خویش بهره‌مند نمود. سپاس‌گذاری می‌کنم. و همچنین از استاد بزرگوارم جناب آقای دکتر جعفر شانظری که در انجام تحقیق حاضر مرا یاری داده و در محضر ایشان تلمظ نموده‌ام قدردانی می‌نمایم. از خداوند منان توفیق روزافزون ایشان را خواستارم.

تقدیم به پدر دلسوزم

اسوه صبر و تلاش که با مشقت‌های فراوان زمینه تحصیل مرا
مهیا نمود و روح آزاده زیستن را به من آموخت.

و مادر عزیز و مهربانم

خورشید فروزان بردباری و مظهر پاکی و بی‌آلایشی که
بخشش تمام هستی‌ام قطره‌ای در برابر ایتارش نخواهد شد.

و تقدیم به برادران و خواهرانم

که در طول تحصیل حامیان همیشگی من بودند.

چکیده

قرائت‌پذیری دین همان اختلاف فهم مفسرین از متون دینی است و متون دینی را می‌توان به صورت‌های مختلف فهم و تفسیر کرد.

این مسئله در نتیجه برخی عوامل سیاسی و اجتماعی، تعارض افتادن مفاد کتاب مقدس با اکتشافات علمی و همچنین توجه به شیوه‌های فهم هرمنوتیکی در غرب به وجود آمد، که با ترجمه آثار ایشان وارد حوزه معرفتی اندیشمندان اسلامی و ایرانی شد.

عدم قطعیت و عدم رسیدن به فهم نهایی از مهم‌ترین مدعیات این نحله است که در نتیجه اعتقاد به دخالت پیش‌فرض‌ها، پیش‌فهم‌ها، علایق و انتظارات مفسر و همچنین تأثیر علوم و معارف عصری بر فهم و تفسیر صورت می‌پذیرد.

مجتهد شبستری و جوادی آملی از جمله اندیشمندان ایرانی هستند که در این زمینه نظریه‌پردازی کرده و به نتایج مختلفی دست یافته‌اند.

مجتهد شبستری با اعتقاد به تأثیر پیش‌فرض‌ها، پیش‌فهم‌ها و همچنین علوم و معارف عصری معتقد است قرائت‌ها بصورت امری واقعی و حقیقی متعدد و متفاوتند و در تفسیر متون نمی‌توان به فهم نهایی نائل شد. اما جوادی آملی با رد این مدعا معتقد است مفسر می‌تواند از پیش‌فهم‌ها و پیش‌فرض‌های خود گذر کرده و به فهم نهایی دست پیدا کند. ایشان بر آن است که علوم و معارف عصری بر تفسیر تأثیرگذار نمی‌باشد گرچه مفسران گاهی به اقتضای نیازهای زمانه به تفسیر می‌پردازند.

آنچه در این پژوهش مد نظر است بررسی و نقد آراء مجتهد شبستری و جوادی آملی در خصوص تأثیر یا عدم تأثیر پیش‌فرض‌ها، پیش‌فهم‌ها و همچنین علوم و معارف عصری بر فهم و تفسیر متون مقدس می‌باشد. تأثیر قرائت‌پذیرانگاری متون بر رویکرد دینی فرد دین‌دار نیز از جمله مسائلی است که در این تحقیق مورد بررسی قرار می‌گیرد.

واژگان کلیدی: قرائت‌پذیری، هرمنوتیک، تفسیر، پیش‌فرض، جوادی آملی، مجتهد شبستری

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
9	مقدمه.....
	فصل اول: کلیات
1	1-1. قرائت‌پذیری دین.....
2	2-1. چگونگی پدید آمدن قرائت رسمی و علوم اسلامی.....
3	3-1. قرائت‌پذیری متون در جهان اسلام.....
3	4-1. عوامل به وجود آمدن قرائت‌پذیری متون.....
3	1-4-1. عامل سیاسی.....
4	1-4-2. تعارض مفاد کتاب مقدس با اکتشافات علمی.....
5	1-4-3. عامل اجتماعی.....
5	1-4-4. یکی از عوامل مهم دیگر، هرمنوتیک فلسفی می‌باشد.....
5	1-5. دو اصطلاح قرائت‌پذیری.....
6	1-6. دین و معرفت دینی.....
6	1-6-1. منظور از معرفت دینی.....
6	1-6-2. منابع معرفت دینی.....
7	1-7. هرمنوتیک و قرائت‌پذیری متون.....
7	1-7-1. تعریف هرمنوتیک.....
7	1-7-2. معانی هرمنوتیک.....
7	1-7-2-1. علم هرمنوتیک به منزله تفسیر کتاب مقدس.....
7	1-7-2-2. علم هرمنوتیک به منزله روش‌شناسی لغوی.....
8	1-7-2-3. علم هرمنوتیک به منزله علم فهم زبانی.....
8	1-7-2-4. علم هرمنوتیک به منزله مبنای روش‌شناختی برای «علوم انسانی».....
8	1-7-2-5. علم هرمنوتیک به منزله پدیدارشناسی «دازاین» و پدیدارشناسی فهم وجودی.....
9	1-7-2-6. علم هرمنوتیک به‌منزله نظام تأویل: بازیابی معنا در برابر بت‌شکنی.....

۱- ۷-۳. هرمنوتیک به مثابه علم تفسیر و تأویل.....	۹
۱- ۷-۴. گرایش های هرمنوتیک.....	۱۰
۱- ۷-۵. تأثیر هرمنوتیک هایدگر و گادامر درحوزه تفکر دینی و آموزه های قرائت پذیران.....	۱۱
۱- ۸. اصول و آموزه های قائلان به قرائت رسمی.....	۱۲
۱- ۹. روش تفسیری مفسران اسلامی.....	۱۵
۱- ۱۰. فهم متون از دیدگاه قرائت پذیران و قائلان به قرائت رسمی.....	۱۷
۱- ۱۱. زبان دین از دیدگاه قرائت پذیران.....	۱۷
۱- ۱۲. تعریف و قلمرو متن.....	۱۸
۱- ۱۳. فهم متون و روش های هرمنوتیک فلسفی.....	۱۸
۱- ۱۴. متون باز و متون بسته و ذویطون بودن متون باز.....	۱۹
۱- ۱۵. ذویطون بودن قرآن.....	۲۰
۱- ۱۶. تفاوت فهم و تفسیر.....	۲۱
۱- ۱۷. اختلاف قرائت ها و عوامل آن.....	۲۲
۱- ۱۸. دیدگاه مجتهد شبستری و جوادی آملی در مورد دخالت پیش فرض ها، پیش فهم ها و علوم عصری در تفسیر.....	۲۳
۱- ۱۸-۱. دیدگاه مجتهد شبستری.....	۲۳
۱- ۱۸-۲. دیدگاه جوادی آملی.....	۲۴
۱- ۱۹. قرائت پذیری و رویکرد فرد دین دار.....	۲۵
۱- ۲۰. راهکارهای فهم متون از دیدگاه مجتهد شبستری و جوادی آملی.....	۲۵
۱- ۲۰-۱. دیدگاه مجتهد شبستری.....	۲۵
۱- ۲۰-۲. دیدگاه جوادی آملی.....	۲۸
پیوست ها.....	۳۰

فصل دوم: دخالت پیش فرض ها و پیش دانسته ها از دیدگاه جوادی آملی و مجتهد شبستری

۱- ۲. هرمنوتیک و دخالت پیش فرض ها و پیش دانسته ها.....	۳۲
۲- ۲. نسبت میان پیش فرض ها و پیش دانسته ها با تفسیر مفسران از دیدگاه جوادی آملی و مجتهد شبستری.....	۳۳

۳۳	۲-۲-۱. انسان و دین از دیدگاه مجتهد شبستری و جوادی آملی.....
۳۴	۲-۲-۲. لزوم تفسیر از دیدگاه جوادی آملی و مجتهد شبستری.....
۳۵	۲-۲-۳. چه متونی تفسیر پذیرند.....
۳۶	۲-۲-۴. پیش فرض‌ها و پیش دانسته‌ها؛ دخالت یا عدم دخالت در تفسیر مفسر از دیدگاه جوادی آملی و مجتهد شبستری.....
۴۰	۲-۲-۵. اختلاف قرائت‌ها در نتیجه اختلاف پیش فهم‌ها و پیش فرض‌ها در نظر شبستری و به فهم واحد رسیدن علی رغم اختلاف مبانی مفسران از دیدگاه جوادی آملی.....
۴۲	۲-۲-۶. علت رسیدن به فهم واحد از دیدگاه مجتهد شبستری و جوادی آملی.....
۴۳	۲-۲-۷. آیا رسیدن به فهم و تفسیر نهایی امکان پذیر است.....
۴۴	۲-۲-۸. معرفت‌شناسی و نسبت آن با مسایل فلسفی و عرفانی و.....
۴۹	۲-۳. فرایند تفسیر.....
۵۰	۲-۴. نسبت میان پیش فرض‌ها و پیش فهم‌ها با افتاء و اجتهاد فقها.....
۵۱	۲-۵. نیل به حقیقت در تفسیر و روش‌های آن.....
۵۲	۲-۶. اختلاف یا عدم اختلاف در قطعیات دین اسلام.....
۵۳	۲-۷. نوفهمی یا نوسازی دین و متون دینی.....
۵۴	۲-۸. نقد و تنقیح در حوزه دین و فهم دینی.....
۵۵	۲-۹. نمونه‌هایی از دخالت و عدم دخالت پیش فرض‌ها و پیش دانسته از دیدگاه جوادی آملی و مجتهد شبستری.....
۶۰	نتیجه‌گیری.....
۶۸	پیوست‌ها.....

فصل سوم: نسبت میان علوم و معارف هر عصر با تفسیر مفسران از دیدگاه جوادی آملی و مجتهد شبستری

۶۹	۳-۱. تفسیر و علوم عصری.....
۷۰	۳-۲. نسبت میان هرمنوتیک و دخالت علوم و معارف عصر در تفسیر.....
۷۱	۳-۳. دیدگاه مجتهد شبستری.....
۷۱	۳-۳-۱. فهم دین یک پدیده تاریخی است.....

۳-۳-۲. قرآن برای همه نازل شده است.....	۷۳
۳-۳-۳. نسبت میان متون با معرفت‌های عصری.....	۷۳
۳-۳-۱. عصری بودن معرفت دینی.....	۷۳
۳-۳-۲. ابتدای تفسیر بر پیش‌فرض‌ها و پیش‌فهم‌ها (از لحاظ اخذ آن پیش فرض‌ها و پیش‌دانسته‌ها از علوم مختلف).....	۷۴
۳-۳-۳. تغییر و تحول تفسیر و احکام در نتیجه تحول معرفت‌های هر عصر.....	۷۵
۳-۳-۴. معیار اعتبار احکام شرعی در هر عصر و منظور از تفریع فروع بر اصول.....	۷۷
۳-۳-۵. افق تاریخی مفسر و متن؛ پویایی تفسیر و اجتهاد.....	۷۷
۳-۳-۶. نسبت در فهم و تفسیر متون.....	۷۸
۳-۳-۷. سنت و مدرنیته؛ تفاوت‌های معرفتی گذشته و حال.....	۸۰
۳-۳-۸. نسبت معارف عصر مدرنیته با فهم و تفسیر متون.....	۸۲
۳-۳-۱. راه‌کارها و پیش‌فرض‌هایی که امروزه باید با آنها به سراغ فهم و تفسیر متون رفت.....	۸۲
۳-۳-۲. پیام دین در عصر کنونی.....	۸۵
۳-۳-۴. تفاوت قرائت‌های سنتی با پارادایم جدید.....	۸۷
۳-۴. دیدگاه جوادی آملی.....	۸۸
۳-۴-۱. معرفت مجرد و ثابت است.....	۸۸
۳-۴-۲. ارتباط علوم با یک‌دیگر.....	۸۹
۳-۴-۳. نسبت میان علوم عصری با فهم و تفسیر.....	۸۹
۳-۴-۱. حقیقت نسبی نیست.....	۸۹
۳-۴-۲. فهم دین عصری نیست.....	۹۱
۳-۴-۳. قائل به عصری بودن معرفت دینی نمی‌تواند اصل دین را ثابت بداند.....	۹۵
۳-۴-۴. تکامل غیر از ترابط.....	۹۶
۳-۴-۵. علم ثابت به امور متغیر.....	۹۷

۹۷	.....۳-۴-۳. اشکالات عصری بودن فهم
۹۸	.....۳-۴-۳. معرفت دینی و سنت‌های جدید
۹۹	.....۳-۴-۳. مرز ثبات و تغییر علوم
۱۰۰	.....نتیجه‌گیری
۱۰۷	.....پیوست‌ها

فصل چهارم: نسبت میان قرائت‌پذیری و دین‌داری

۱۰۸	.....۴-۱. قرائت‌پذیری و دین‌داری
۱۰۹	.....۴-۲. تأثیرات قرائت‌پذیری
۱۰۹	.....۴-۲-۱. ایمان و قرائت‌پذیری
۱۱۳	.....۴-۲-۲. قرائت‌پذیری و مدارا
۱۱۴	.....۴-۲-۳. قرائت‌پذیری و خشونت
۱۱۸	.....۴-۲-۴. قرائت‌پذیری، سیاست و حکومت
۱۲۱	.....۴-۲-۵. دیگر تأثیرات قرائت‌پذیری
۱۲۲	.....نتیجه‌گیری
۱۲۶	.....پیوست‌ها
۱۲۷	.....جمع‌بندی و نتیجه‌گیری نهایی
۱۳۸	.....منابع و مآخذ

«رَبَّنَا إِنَّا سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُنَادِي لِلْإِيمَانِ أَنْ ءَامِنُوا بِرَبِّكُمْ فَآمَنَّا رَبَّنَا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَكَفِّرْ عَنَّا سَيِّئَاتِنَا وَتَوَقَّنَا مَعَ الْأَبْرَارِ»

قرائت‌پذیری دین همان قرائت‌های مختلف از متون دینی است و متون دینی را به صورت‌های مختلف می‌توان فهم و تفسیر کرد.

قرائت‌پذیری متون دینی از گذشته‌های دور مطرح بوده اما در سده‌های اخیر به صورت جدی تری از طرف نواندیشان دینی دنبال می‌شود. از جمله دلایلی که باعث به وجود آمدن قرائت‌پذیرانگاری متون در عصر حاضر شده است می‌توان به برخی عوامل سیاسی، اجتماعی و همچنین به تناقض افتادن علوم و معارف جدید با متون مقدس اشاره کرد. از دیگر دلایل به وجود آمدن قرائت‌پذیری، هرمنوتیک فلسفی مخصوصاً با رویکرد گادامری آن است. شلایر ماخر را می‌توان بنیان‌گذار هرمنوتیک فلسفی دانست. وی مدعی شد برای فهم متون دینی و غیردینی باید از روش‌های هرمنوتیکی و یکسان استفاده نمود. پس از شلایر ماخر، دیلتای و هایدگر ادامه‌دهنده راه وی بودند.

قرائت‌پذیران معتقدند مفسر نمی‌تواند با ذهن خالی به تفسیر اقدام نماید بلکه در تفسیر از پیش‌فرض‌ها، پیش‌دانسته‌ها و همچنین از علوم و معارف عصری استفاده می‌نماید و همین امر باعث اختلاف فهم و تفاسیر ایشان می‌شود. ترجمه آثار اندیشمندان غربی و همچنین اقبال برخی نواندیشان ایرانی و اسلامی از قبیل عبدالکریم سروش و نصر حامد ابوزید به بحث‌های هرمنوتیکی زمینه ورود این بحث‌ها را در حوزه معرفتی ایرانی و اسلامی فراهم آورد. جوادی آملی و مجتهد شبستری نیز از جمله اندیشمندان ایرانی هستند که در این زمینه نظریه‌پردازی کرده و به نتایج متفاوتی دست یافته‌اند. حال با توجه به این‌که دو اندیشمند فوق در این زمینه صاحب‌نظر بوده و از اساتید برجسته حوزه و دانشگاه می‌باشند بررسی نظراتشان می‌تواند باعث شفافیت بحث قرائت‌پذیری متون شود.

تبیین مسئله پژوهشی و اهمیت آن:

قرائت دین یا قرائت‌پذیری متون دینی یکی از مباحثی است که امروزه در ادبیات روشنفکری از جایگاه خاصی برخوردار است، این مسئله از گذشته نیز مطرح بوده، اما امروزه به صورت گسترده‌تر و جدی‌تری از طرف نواندیشان مطرح می‌شود که معتقدند از متون، تفسیرهای متعددی می‌توان ارائه داد.

مسئله‌ای که در این‌جا مطرح است بررسی تأثیر معارف عصری و دیگر معارف بشری در تکامل معرفت دینی و نیز تأثیر پیش‌فرض‌های شخص در فهم متون دینی و اساساً بررسی قرائت‌های مختلف از متون دینی از نظر جوادی آملی و مجتهد شبستری می‌باشد.

مجتهد شبستری معتقد است، هیچ فهمی از دین وجود ندارد که به معرفت‌های برون‌دینی متکی نباشد و چون این فهم‌ها تحول می‌یابند، معرفت دینی نیز متحول می‌شود. به نظر ایشان متن حقیقتاً و ذاتاً امر مبهمی است و چندین معنا برمی‌دارد، بنابراین می‌توان قرائت‌های مختلفی از آن ارائه نمود.

اما جوادی آملی برخلاف ایشان قائل به قرائت‌های مختلف از متون دینی نمی‌باشد و معرفت دینی را معرفتی که دائماً در حال تغییر و تحول باشد، نمی‌داند. چون اگر کسی اعتقاد به تحول و تغییر معرفت دینی داشته باشد دیگر نمی‌تواند خود شریعت را امری کامل و ثابت بداند. به اعتقاد ایشان معرفت دینی معرفتی عصری نیست، بلکه نیازهایی که در طول تاریخ برای بشر پدید آمده است، فقها را بر آن داشته که پاسخی درخور به آن نیازها ارائه دهند. وی پیش‌فرض‌ها و معرفت‌های بیرونی را مانع از درک صحیح متون دینی نمی‌داند.

نگارنده پس از بررسی و تحلیل نظریات دو اندیشمند فوق‌الذکر بر آن است تا دلایل ایشان درخصوص میزان تأثیر پیش‌فرض‌های مفسر بر برداشت‌های ایشان و تأثیر علوم عصری (بشری) بر تغییر و تحول معرفت دینی را مورد ارزیابی قرار دهد. همچنین بررسی تأثیر اعتقاد به قرائت‌پذیری متون دینی بر ایمان شخص دین‌دار از جمله مسائلی است که در این تحقیق مورد پژوهش قرار خواهد گرفت.

اهمیت تحقیق حاضر علاوه بر نبودن موضوع آن، از جهت بررسی دیدگاه‌های دو اندیشمند مطرح و صاحب‌نظر یعنی جوادی آملی و مجتهد شبستری می‌باشد که باعث شفافیت بحث قرائت‌های مختلف از متون مقدس می‌شود.

پیشینه تحقیق:

این بحث با نظریات و مقالاتی که دکتر سروش ارائه کرد به صورت رسمی و به صورت بحثی جنجال‌برانگیز وارد حوزه دین‌شناسی اندیشمندان ایرانی شد، که بسیاری از ایشان به نقد آراء دکتر سروش پرداختند.

از جمله افرادی که در این زمینه فعالیت نموده‌اند می‌توان به اندیشمندان زیر اشاره کرد:

۱. عبدالکریم سروش؛ در کتاب‌هایش از جمله "قبض و بسط تئوریک شریعت" بر دخالت پیش‌فرض‌ها و پیش‌فهم‌ها در تفسیر متون دینی و تحول و تکامل آنها تأکید نموده است.

۲. عبدالله نصری؛ علاوه بر کتاب "راز متن" در مورد فهم متون، مقاله‌ای با عنوان "نگاهی به نقد قرائت رسمی از دین" نیز نگاشته‌اند. که در آن علاوه بر نقد قرائت‌پذیری متون دینی در آن پیش‌فرض‌هایی را ذکر کرده‌اند که هر مفسر در تفسیر متون دینی باید به آنها پایبند باشد.

۳. صادق لاریجانی؛ در کتاب‌هایی چون "قبض و بسط در قبض و بسطی دیگر" و "معرفت دینی، نقدی بر قبض و بسط" به نقد آراء دکتر سروش پرداخته است.

۴. ولی‌الله عباسی؛ ایشان نیز در مقاله‌ای تحت عنوان "نواندیشی دینی معاصر و قرائت‌پذیری دین" به نقد نظریات دکتر سروش پرداخته است.

اهداف پژوهش:

اهداف این پژوهش عبارتند از

۱. شناخت نسبت میان قرائت‌های مختلف و پیش‌فرض‌های مفسر از دیدگاه جوادى املی و مجتهد شبستری.
۲. تبیین نسبت میان قرائت‌های مختلف و عصری‌بودن معرفت دینی از دیدگاه جوادى املی و مجتهد شبستری.
۳. تعیین تأثیر قرائت‌پذیری متون دینی در ایمان فرد دین‌دار.

فرضیات و پرسش‌های تحقیق:

۱. چه نسبتی میان قرائت‌های مختلف از متون دینی و پیش‌فرض‌های مفسر از دیدگاه جوادى املی و مجتهد شبستری وجود دارد؟
۲. چه نسبتی میان قرائت‌های مختلف و عصری‌بودن معرفت دینی از دیدگاه جوادى املی و مجتهد شبستری وجود دارد؟
۳. قائل‌بودن به قرائت‌های مختلف چه تأثیری در ایمان افراد دارد؟

روش تحقیق:

پژوهش حاضر از نوع تحقیقات بنیادی است که به تبیین و تحلیل نظریات موجود در خصوص قرائت‌پذیری متون به ویژه دیدگاه‌های مجتهد شبستری و جوادى املی می‌پردازد. روش جمع‌آوری اطلاعات در این تحقیق عمدتاً روش کتابخانه‌ای با استفاده از فیش‌برداری و استفاده از منابع اینترنتی است. این نوشتار مشتمل بر چهار فصل و جمع‌بندی و نتیجه‌گیری است که مطالب آن به‌صورت زیر دسته‌بندی شده است. در فصل نخست به کلیات بحث و همچنین علل و عوامل به‌وجود آمدن قرائت‌پذیری متون پرداخته شده است، در فصل دوم تأثیر یا عدم تأثیر پیش‌فرض‌ها و پیش‌فهم‌های مفسر از دیدگاه مجتهد شبستری و جوادى املی مورد بررسی قرار گرفته است، در فصل سوم نظرات جوادى املی و مجتهد شبستری در خصوص تأثیر یا عدم تأثیر علوم و معارف عصری بر تفسیر مفسران تبیین و تشریح شده است، در فصل چهارم تأثیر قرائت‌پذیری بر رویکرد دینی فرد دین‌دار مورد بحث قرار گرفته است، و در پایان جمع‌بندی و نتیجه‌گیری نهایی صورت پذیرفته است.

فصل اول: کلیات

۱-۱. قرائت‌پذیری دین

قرائت‌پذیری دین^۱ یا اختلاف قرائت‌های دین به معنای اختلاف فهم‌های افراد یا بصورت تخصصی اختلاف فهم‌های مفسران است که متون دینی را بصورت‌های مختلف و متفاوت فهم و تفسیر می‌کنند. این موضوع از گذشته‌های دور نیز مطرح بوده و همین امر باعث بوجود آمدن مکاتب و نحله‌های متفاوت در یک دین شده است. قرائت‌پذیری متون دینی امروزه نیز بصورت گسترده‌تر و جدی‌تری از طرف نواندیشان دینی مطرح می‌شود.

«قرائت دین، در واقع همان قرائت متون دینی است و متون دینی را به گونه‌های متفاوت می‌توان فهم و تفسیر کرد و از همین جاست که دین قرائت‌های کثیر پیدا می‌کند. تاریخ دین گواه شکست‌ناپذیر و غیرقابل معارضه این واقعیت است.» (مجتهد شپستری؛ ۱۳۷۹: ص ۷)

قرائت‌پذیری دین به علت مورد توجه قرار گرفتن فهم و شیوه‌های آن و معیارهایی که برای آن وجود دارد امروزه بصورت بحثی جنجال‌برانگیز میان دو گروه کلی قرائت‌پذیران و طرفداران قرائت رسمی درآمده است که نظریات کاملاً متفاوتی را ارائه می‌دهند.

درواقع قرائت‌پذیری دین واکششی بود در مقابل قرائت رایج و متداول از دین و متن دینی، یعنی قرائتی که در ادبیات روشنفکری معاصر به قرائت رسمی از دین موسوم شده است.

منظور از قرائت رایج و سنتی از دین، این است که بر اساس این تلقی از قرائت متن، هدف از تفسیر، درک مراد مؤلف است. و ما برای درک آن سراغ متن می‌رویم تا بفهمیم صاحب اثر چه گفته است. این هدف در خصوص متون دینی بسیار بیشتر مورد تأکید قرار می‌گیرد. برای عالم دینی و فرد متدین این خیلی مهم است که بداند، برداشت و تفسیری که از حدیث و آیه می‌کند، واقعاً تفسیری است که امام معصوم و خداوند آن را اراده کرده است. سر اهمیت این نکته در هویت دین‌داری نهفته است؛ چراکه جوهر تدین، تسلیم و لبیک گفتن به پیام دین است. بنابراین یکی از مشخصه‌های قرائت رایج و متداول از متن، این است که مؤلف باید به دنبال درک مراد صاحب سخن باشد و به تعبیر دیگر باید «مؤلف محور» باشد.

طرف‌داران تفسیر رایج از متن بر این باورند که دخالت دادن ذهنیت مفسر در علم فهم، ممنوع و غیر مجاز است، ایشان دخالت دادن ذهنیت مفسر در تفسیر را برابر با تفسیر به رأی می‌دانند، و بر اساس این سخن پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) که می‌فرماید: «من فسر القرآن برأیه فلیتوا مقعده من النار»^۲ کسانی که در تفسیر قرآن ذهنیت خویش را دخالت دهند جزء گمراهان خواهند بود. در شیوه رایج و متعارف متن، مفسر به دنبال معناسازی نیست، بلکه به دنبال درک معناست. مفسر گیرنده‌ای است که می‌خواهد پیام متن را بگیرد نه آنکه فعالی باشد که با فاعلیت خویش می‌خواهد معناسازی کند. در حقیقت اگر بخواهد پیش‌داوری‌ها و ذهنیت‌های خویش را محور قرار بدهد، متن را تفسیر نمی‌کند، بلکه ذهنیت خودش را بر متن تحمیل می‌کند.

۱-۲. چگونگی پدید آمدن قرائت رسمی و علوم اسلامی

مجتهد شبستری یکی از دلایل پدید آمدن قرائت رسمی را لباس قداست پوشاندن به حاکم و سیاست حاکم می‌داند:

«چنین تبلیغ شد که هر چه حاکمان می‌گویند و عمل می‌کنند اجرای احکام اسلام است و بنابراین کسی حق انتقاد از آن گفته‌ها را ندارد. از این راه به سیاست و حکومت لباس قداست پوشانده شد. حرمت حاکمان با حرمت دین یکی شناخته گردید و نقد حاکمان نقد دین به شمار آمد.» (مجتهد شبستری؛ ۱۳۷۹: ص ۳۳)

وی پیدایش علوم اسلامی را در ارتباط با خود قرآن و همچنین پیش‌فرض‌ها و پیش‌فهم‌های مفسران می‌داند: «فرهنگ و تمدن اسلامی دارای تاریخ است. اگرچه می‌توانیم بگوییم همه علوم اسلامی پس از نزول قرآن مجید و در ارتباط با این کتاب آسمانی به وجود آمده و شکل گرفته است اما هرگز نباید بپذیریم که این علوم بدون زمینه

تاریخی - اجتماعی پیش‌فهم‌ها و پیش‌فرض‌ها و انتظارات (بدون فهم و تفسیر و تأویل) مستقیماً از قرآن مجید وارد ذهن مسلمانان شده است. از این خطای بزرگ باید اجتناب کرد... و به همین جهت تفاوت مشرب‌های فلسفی، کلامی، عرفانی، فقهی اسلامی و چالش میان آنها بارز بوده است. این عقلانیت را در هیچ‌کدام از ابعاد آن نمی‌توان محصور و محدود ساخت. فلسفه اسلامی همان‌قدر به عقلانیت اسلامی مربوط است که نظریات اهل حدیث و کلام اسلامی، و عرفان اسلامی همان‌اندازه به این عقلانیت مربوط است که فقه اسلامی و...» (مجتهد شبستری؛ ۱۳۷۹: ص ۹۰)

۱-۳. قرائت‌پذیری متون در جهان اسلام

گرچه این مسئله اولین بار و بصورت جدی در مغرب‌زمین در سال‌های نخستین میلاد مسیح (ع) رخ داد و بعدها در قرون میانی میلادی و بر اثر مشکلاتی که میان صاحبان کلیسا و دانشمندان علوم تجربی بوجود آمد، به صورت جدی تری از طرف نواندیشان دینی مطرح شد؛ اما متون دینی اسلامی نیز از آن بی‌بهره نماند و نواندیشان اسلامی نیز بر این مطلب صحه گذاشتند که می‌توانیم از متن قرآن و سنت اسلامی تفاسیر و فهم‌های متفاوت و گوناگونی داشته باشیم.

«مسئله قرائت‌پذیرانگاری دین، از جمله قرآن، یکی از مسائل مهم در حوزه دین‌پژوهی است. این مسئله بدین معنا است که می‌توانیم از متون دینی از جمله قرآن، تفاسیرها و فهم‌های گوناگونی داشته باشیم.» (محمدرضایی؛ مبانی قرائت‌های گوناگون از قرآن: قسبات ش ۲۹)

ترجمه آثار فلاسفه غربی و همچنین اقبال برخی نواندیشان دینی را می‌توان از جمله علل و عوامل ورود این مسئله در حوزه معرفتی جهان اسلام دانست.

۱-۴. عوامل به وجود آمدن قرائت‌پذیری متون

قرائت‌پذیری دین در میان روشنفکران دینی بر اثر عوامل سیاسی، اجتماعی و فلسفی خاصی که در مغرب‌زمین اتفاق افتاد بوجود آمد. عواملی که بیشتر متوجه اصحاب کلیسا و روحانیون مسیحی بود؛ که به برخی از آنها اشاره می‌کنیم:

۱-۴-۱. عامل سیاسی

چنانکه گفته شد قرائت‌پذیری متون از گذشته مطرح بوده است اما اولین جرقه طرح قرائت‌پذیری متن دینی در سده‌های اخیر به دلیل واکنش پرتستان‌ها در قبال کلیسا بود.

«در قبال فشار حاکمیت و سلطه کلیسا امثال لوتر آمدند و گفتند: انجیل متنی است و پاپ فهمی از این متن دارد و براساس فهم خود از متن بر ما مسلط شده است، ما هم انسانیم، عقل داریم و می‌توانیم از انجیل برداشت و فهم دیگری داشته باشیم. اصولاً پروتستان‌ها برای اینکه از یوغ و سلطه مذهب و قرائت رسمی که بر مبنای حاکمیت کلیسا بود آزاد شوند این بحث را مطرح کردند. اولین جرقه طرح قرائت‌پذیرانگاری متن دینی از همین جا رخ نمود. یعنی پیش از اینکه ما عامل تعارض علم و دین یا تعارض عقل و دین یا سایر زمینه‌های اجتماعی و مباحث جدید علمی، که در حوزه هرمنوتیک مطرح شده است، در این امر دخیل بدانیم، عاملی که بیشترین تأثیر را از خود به جای گذاشت، عنصر معارضة با حاکمیت کلیسا و نگاه رسمی کلیسایی بود. پروتستان‌ها به عنوان اعتراض به قرائت رسمی پاپ از مسیحیت سر برآوردند و به گونه‌ای خواستند توجهات دیگری از دین عرضه کنند تا بدین ترتیب از یوغ سلطه کلیسا آزاد شوند و در عین حال، متهم به بی‌دینی نشوند؛ یعنی بگویند ما هم دین دار هستیم، اما دین دار بودن لزوماً به این معنا نیست که آنچه را پاپ می‌فهمد ما هم بپذیریم و به آن ملتزم باشیم.» (رشاد، معرفت، ش ۴۸: ص ۸)

لوتر ادعای برتری پاپ را رد کرد و مرجع نهایی را کتاب مقدس دانست که روح‌القدس آن را بوسیله کار در قلب انسان تفسیر می‌نماید. لوتر به جای سلسله مراتب روحانیون کاتولیک، کاهن بودن تمام ایمان‌داران را تعلیم داد. مفهوم این تعلیم این بود که هیچ ایمان‌داری احتیاج ندارد که یک کاهن، نقش واسطه بین او و خدا را ایفا نماید و واسطه، فقط مسیح است که واسطه کامل و کاهن تمام عیار مردم می‌باشد. [عباسی؛ اندیشه دینی و قرائت‌پذیری: www.porsojoo.com]

۱- ۲- تعارض مفاد کتاب مقدس با اکتشافات علمی

یکی دیگر از عواملی که موجب پیدایش قرائت‌پذیری دین شد، تعارض مفاد کتاب مقدس مسیحیان با اکتشافات علمی بود؛ مطالبی که از کتاب مقدس استفاده می‌شد و برخی نظریات علمی و فلسفی رایج که عمدتاً برگرفته از فلاسفه یونان و علمای فلکی قدیم بود، به عنوان نظریات دینی پذیرفته شده بود. اما پس از مدتی پیشرفت‌های علمی بطلان این نظریات را ثابت کرده و معلوم شد که صحت ندارد. از این رو بحران فکری و دینی بوجود آمد. برای چاره‌جویی گفتند غیر از معنایی که کلیسا تاکنون از کتاب مقدس می‌فهمید یک معنای دیگر هم وجود دارد و در نتیجه، قرائت جدیدی برای دین و متون، مطرح شده از این پس، سعی بر این بود که متون دینی به گونه‌ای تفسیر و قرائت شود که منافاتی با اکتشافات علمی نداشته باشد. [عباسی؛ اندیشه دینی و قرائت‌پذیری:

[www.porsojoo.com]

۱- ۴- ۳. عامل اجتماعی

«عامل دیگر، عامل اجتماعی بود. گروه‌های مختلف مذهبی در باب عقاید مذهبی اختلافات شدیدی پیدا کردند که منجر به جنگ‌های خانمان سوزی - عمدتاً بین کاتولیک‌ها و پروتستان‌ها - شد که هنوز پس از قرن‌ها کم‌وبیش ادامه داد. در این میان کسانی که به اصطلاح خیراندیش بودند و می‌خواستند به این جنگ‌ها خاتمه دهند، راه آشتی را در این دیدند که صورت مسئله را پاک کنند پس گفتند نباید پرسید که آیا این عقیده درست است یا آن عقیده. چرا باید تعصب بر اعتقادات خود حتی به تعرضات فیزیکی و جنگ بیانجامد. و این نظریه را مطرح کردند که متون دینی دارای معانی متکثر است و هم معنایی که شما می‌گویید، درست است و هم معنایی که آنها می‌گویند و این دو معنا، در عرض هم هستند رجحانی بر یک‌دیگر ندارند.

بنابراین از یک سو چاره‌جویی برای خاتمه دادن به جنگ‌های مذهبی که ناشی از اختلاف عقاید دینی بود و از سوی دیگر جست‌جو برای یافتن راه‌حلی برای تعارض علم و دین، موجب پیدایش نظریه تکثر قرائت دینی شد.» (مصباح یزدی، معرفت، ش ۴۸: ص ۷)

۱- ۴- ۴. یکی از عوامل مهم دیگر، هرمنوتیک فلسفی می‌باشد

معرفت‌شناسان ریشه قرائت‌پذیری متون دینی را در هرمنوتیک فلسفی آن هم با مبانی و اصولی که گادامر از آن ارائه داد می‌دانند؛ که شرح آن خواهد آمد. گرچه این عوامل دقیقاً در جهان اسلام رخ نداده اما می‌توان به نمونه‌هایی از قبیل تغییر معیارهای آزادی و عدالت، تغییر اساسی حقوق زنان در جوامع امروزی و همچنین احکام مربوط به برده‌داری در قرآن اشاره نمود که لزوم توجه به بحث قرائت‌پذیری را روشن می‌کند.

۱- ۵. دو اصطلاح قرائت‌پذیری

نظریه قرائت‌های مختلف از اسلام و متون دینی در دو اصطلاح مختلف بکار می‌رود: یک نظریه طرفداران تکثر قرائت به صورت موجبه جزئی در آموزه‌های غیر مسلم نظری، آن هم بعد از حاصل شدن مبانی خاص است. نظریه دوم، مدعی تکثر قرائت‌ها در همه آموزه‌های دینی، اعم از مسلم و غیر مسلم، بدون توجه به مبانی خاص آن است.

بنابراین قرائت‌پذیران به دو گروه کلی تقسیم می‌شوند: گروهی که معتقدند از متون دینی بی‌نهایت تفسیر می‌توان ارائه داد و به تفاسیر متناقض با هم در یک زمان و در شرایط واحد رسمیت می‌بخشد و آن‌را در تمامی گزاره‌های